

TYPOLOGICAL FEATURES OF INTERNAL SYNTACTIC MODELS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Karimova Nigina Sunatillo qizi

Samarkand State Institute of Foreign Languages (SamSIFL)

Abstract

This article examines the internal syntactic models of English and Uzbek from a typological perspective. The study focuses on word order universals, the characteristics of head-initial and head-final languages, and the comparative analysis of free and fixed word combinations. It also discusses the role of internal syntax within the hierarchy of linguistic units, its theoretical and terminological issues, and the practical significance of comparative studies for language teaching and translation studies.

Keywords

internal syntax, internal syntactic model, phrase, linguistic typology, word order universals, head-initial language, head-final language, comparative linguistics, English, Uzbek.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ICHKI SINTAKTIK MODELLARNING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Karimova Nigina Sunatillo qizi (SamDCHTI)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi ichki sintaktik modellar tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda so‘z tartibi universalialari, markaz-boshlovchi va markaz-yakunlovchi tillarning o‘ziga xos xususiyatlari, erkin hamda turg‘un so‘z birikmalarining ichki sintaktik tuzilishi qiyosiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ichki sintaksisning til birliklari tizimidagi o‘rni, uning terminologik va nazariy muammolari hamda qiyosiy tadqiqotlarning til o‘qitish va tarjimashunoslikdagi amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ichki sintaksis, ichki sintaktik model, so‘z birikmasi, tipologiya, so‘z tartibi universalialari, markaz-boshlovchi til, markaz-yakunlovchi til, qiyosiy

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026**

tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются внутренние синтаксические модели английского и узбекского языков с типологической точки зрения. Особое внимание уделяется универсалиям порядка слов, особенностям языков с начальнопозиционным и конечнопозиционным ядром, а также сопоставительному анализу свободных и устойчивых словосочетаний. Кроме того, освещаются место внутреннего синтаксиса в системе языковых единиц, его теоретические и терминологические проблемы, а также практическое значение результатов исследования для методики преподавания языков и переводоведения.

Ключевые слова: внутренний синтаксис, внутренняя синтаксическая модель, словосочетание, типология, универсалии порядка слов, языки с начальнопозиционным ядром, языки с конечнопозиционным ядром, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

Ichki sintaktik modelni tipologik jihatdan tahlil qilishda so'z tartibi universalialari muhim ahamiyat kasb etadi. J. Grinberg tomonidan aniqlangan so'z tartibi universalialari [J. Grinberg, 1963: 269] tillarni markaz va tobe komponentning o'zaro joylashuviga ko'ra ikki asosiy tipga ajratadi: markaz-boshlovchi (head-initial) va markaz-yakunlovchi (head-final). Ingliz tili, asosan, markaz-boshlovchi xususiyatga ega: markaz so'z o'zining to'ldiruvchisidan oldin keladi (*student of physics, depend on somebody*). O'zbek tili esa markaz-yakunlovchi tipga mansub: tobe komponent doimo markaz so'zdan oldin joylashadi (*fizika talabasi, kimgadir bog'liq bo'lmoq*). Bu tipologik tafovut ikki tildagi ichki sintaktik modellarning chiziqli tartibida tub farqlar mavjudligini ko'rsatadi va ularni qiyoslashning asosiy o'lchovlaridan birini tashkil etadi.

Ichki sintaksisni qiyosiy o'rganish tilshunoslik tipologiyasi bilan uzviy bog'liqdir. B. Komri til universalialari va tipologiyasiga bag'ishlangan tadqiqotida [B. Komri, 1989: 264] tillarning grammatik munosabatlarni ifodalash usullariga ko'ra

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026**

tabaqalanishini ko'rsatib, har bir til tipida sintaktik munosabatlar o'ziga xos vositalar bilan voqelanishini asosladi. Bu yondashuv ichki sintaktik modellarni qiyoslashda muhim metodologik asos beradi: turli tipga mansub tillarda bir xil mazmuniy munosabat (masalan, egalik yoki obyektlik) turli formal vositalar bilan ifodalanadi. Shu bois ingliz va o'zbek tillaridagi ichki sintaktik modellarni qiyoslashda nafaqat shakliy, balki funksional ekvivalentlik mezoniga ham tayanish lozim, ya'ni turli vositalar bilan ifodalangan, ammo bir xil mazmuniy munosabatni anglatuvchi modellarni o'zaro qiyoslash maqsadga muvofiqdir.

Ichki sintaktik modellarning konkret ko'rinishlarini dastlabki tarzda qiyoslash ikki tildagi tafovutlarni yaqqol namoyon etadi. Sifat va ot birikuvidan iborat model (Adj + N) har ikki tilda mavjud va uning tartibi mos keladi: ingliz tilida *beautiful garden*, o'zbek tilida *chiroyli bog*, ikkala holatda ham tobe komponent markazdan oldin keladi. Ot va ot birikuv (N + N) modeli ingliz tilida keng tarqalgan (*city centre*), o'zbek tilida unga qaratqichli yoki izofali birikma mos keladi (*shahar markazi*). Fe'l va ot birikuv (V + N) modelida esa tartib farqlanadi: ingliz tilida fe'l markaz to'ldiruvchidan oldin (*read a book*), o'zbek tilida esa to'ldiruvchi fe'ldan oldin keladi (*kitob o'qimoq*). Bu dastlabki kuzatishlar ikki tildagi ichki sintaktik modellarning ham o'xshash, ham farqli jihatlarga ega ekanligini ko'rsatadi va keyingi boblarda batafsil tahlil qilinadigan muammolarni belgilaydi.

Ichki sintaksis doirasida erkin so'z birikmalari va turg'un (frazologik) birikmalarni farqlash muhim ahamiyatga ega. Erkin so'z birikmalarida komponentlar ichki sintaktik model asosida nutq jarayonida har safar yangidan birikadi va ularning ma'nosi tarkibiy qismlar ma'nosidan kelib chiqadi (*a red car, qizil mashina*). Turg'un birikmalarda esa komponentlar yaxlit, bo'linmas birlik sifatida qo'llanadi va ularning ma'nosi alohida so'zlar ma'nosidan kelib chiqmaydi (*to kick the bucket, og'ziga talqon solmoq*). Garchi ikkala turda ham tashqi tomondan bir xil ichki sintaktik model kuzatilsa-da, ularning hosil bo'lish mexanizmi tubdan farq qiladi. Mazkur

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026**

dissertatsiyada, asosan, erkin soʻz birikmalarining ichki modellari tahlil qilinadi, zero ular tilning produktiv sintaktik imkoniyatlarini toʻliq aks ettiradi.

Ichki sintaktik modellarni qiyosiy oʻrganishning amaliy ahamiyati ham katta. Ingliz va oʻzbek tillaridagi ichki sintaktik modellarning tafovutlari til oʻrgatish jarayonida oʻziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi: oʻzbek oʻquvchilari ingliz tilidagi markaz-boshlovchi tartibni (*read a book*), ingliz oʻquvchilari esa oʻzbek tilidagi markaz-yakunlovchi tartibni (*kitob oʻqimoq*) oʻzlashtirishda interferensiya hodisasiga duch keladi. Tarjima jarayonida ham ichki sintaktik modellarning farqi muhim rol oʻynaydi: bir tildagi modelni ikkinchi tilga oʻgʻirishda komponentlar tartibi va bogʻlanish vositalari oʻzgarishi zarur boʻladi. Shu bois ichki sintaktik modellarni tizimli qiyoslash til oʻqitish metodikasini takomillashtirish va tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi, bu esa tadqiqotning amaliy qiymatini belgilaydi.

Ichki sintaksisning sintaktik birliklar tizimidagi oʻrnini aniqlash uchun til birliklari ierarxiyasiga murojaat qilish lozim. Til birliklari murakkablik darajasiga koʻra quyidagi pogʻonali tizimni hosil qiladi: morfema → soʻz → soʻz birikmasi → gap → matn. Ushbu ierarxiyada soʻz birikmasi soʻzdan yuqori, gapdan quyi sathda joylashadi va shu bois u oʻziga xos ikki yoqlama tabiatga ega boʻladi. Bir tomondan, soʻz birikmasi oʻz komponentlarining ichki sintaktik bogʻlanishi natijasida hosil boʻladigan mahsul (ichki sintaksisning obyekti)dir. Ikkinchi tomondan, u oʻzi gap tarkibiga kirib, undagi sintaktik vazifani bajaruvchi tarkibiy qism (tashqi sintaksisning birligi)dir. Demak, ichki sintaksis soʻz birikmasini “ichkaridan”, uning hosil boʻlish mexanizmi nuqtayi nazaridan, tashqi sintaksis esa “tashqaridan”, uning gapdagi funksiyasi nuqtayi nazaridan oʻrganadi. Aynan shu ikki yoqlama tabiat soʻz birikmasini butun sintaktik tizimning markaziy boʻgʻiniga aylantiradi.

Taʼkidlash joizki, ichki sintaksis konsepti yetarlicha ishlab chiqilganiga qaramay, bir qator masalalar hanuzgacha munozarali boʻlib qolmoqda. Birinchidan, ichki sintaksisning maqomi borasida yagona qarash yoʻq: ayrim tadqiqotchilar uni mustaqil

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026**

nazariy sath sifatida ajratsa, boshqalari soʻz birikmasi sintaksisining bir qismi sifatida qaraydi. Ikkinchidan, terminologik nomuvofiqlik kuzatiladi: ichki sintaksis, kichik sintaksis, mikrosintaksis va soʻz birikmasi sintaksisi atamalari koʻpincha bir-birini qoplab, ammo toʻliq mos kelmaydi. Uchinchidan, ayniqsa agglutinativ tillar uchun dolzarb boʻlgan masala, ichki sintaksis bilan morfologiya oʻrtasidagi chegara muammosidir. Bu masala oʻzbek tilida soʻz birikmasi ichidagi bogʻlanishning koʻp hollarda affiksalar vositalari orqali ifodalanishi bilan murakkablashadi.

Soʻz birikmasi tushunchasini ifodalovchi atamalarning oʻzi ham tarixiy va tarjimaviy jihatdan diqqatga sazovor. Rus tilshunosligidagi словосочетание atamasi “soʻzlarning birikuvi” maʼnosini anglatib, V.V. Vinogradov davridan boshlab terminologik aniqlik kasb etgan. Gʻarb anʼanasidagi phrase atamasi esa kengroq maʼnoga ega boʻlib, u nafaqat tobe birikmani, balki har qanday frazaviy birlikni (NP, VP, PP) qamrab oladi. Oʻzbek tilshunosligida qoʻllanadigan soʻz birikmasi atamasi словосочетание atamasining izchil tarjimasi sifatida shakllangan va oʻzbek grammatik anʼanasida mustahkam oʻrin egallagan. I.P. Susov tilshunoslik tarixiga bagʻishlangan tadqiqotida [I.P. Susov, 2006: 295] sintaktik atamalarning shakllanish jarayonini yoritib, ularning turli maktablarda turlicha hajmga ega ekanligini taʼkidlaydi. Bu terminologik tafovutlar ichki sintaksisni qiyosiy oʻrganishda atamalarni aniq belgilab olish zaruratini keltirib chiqaradi.

Ichki sintaksis doirasiga qaysi munosabatlar kirishi masalasi alohida muhokamaga sazovor. Anʼanaviy qarashga koʻra (Vinogradov), ichki sintaksis faqat tobe (subordinativ) bogʻlanishni qamrab oladi, predikativ va teng bogʻlanish esa undan tashqarida qoladi. Biroq ayrim tadqiqotchilar predikativ birikmalarni ham (masalan, ingliz tilidagi nexus konstruksiyalari yoki oʻzbek tilidagi ega-kesim munosabati) ichki sintaktik tahlil doirasiga kiritishni taklif etadilar. Fikrimizcha, predikativ munosabat oʻz tabiatiga koʻra gap sathiga taalluqli boʻlib, ichki sintaksis, asosan, tobelik munosabatini oʻrganadi. Teng bogʻlanishli birikmalar (*bread and butter, ota va ona*) esa oʻziga xos

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026**

oraliq holatni egallaydi: ularda markaz–tobe ierarxiyasi bo‘lmaydi, shu bois ularni ichki sintaksisning alohida turi sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi ichki sintaktik modellar tipologik va qiyosiy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, mazkur tillarning sintaktik qurilishida mavjud umumiylik hamda o‘ziga xos xususiyatlar yoritildi. Tadqiqot natijalari so‘z tartibi universalialari, markaz-boshlovchi va markaz-yakunlovchi tillar o‘rtasidagi farqlar ichki sintaktik modellar shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, erkin so‘z birikmalarining ichki tuzilishi va ularning funksional ekvivalentligi qiyosiy tahlil uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi asoslandi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Greenberg J.H. (ed.) Universals of Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1963. – 269 p.
2. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology. – Oxford: Blackwell, 1989. – 264 p.
3. Сусов И.П. История языкознания. – Москва: Восток–Запад, 2006. – 295 с.

